

TEZAURUL DE MANUSCRISE AL MĂNĂSTIRII SUCEVIȚA STRATEGII DE CONSERVARE

Adriana Daia

“Cartea, leac pentru suflete” stătea scris, cu 5000 de ani în urmă pe frontispiciul bibliotecii din Teba

“O carte e o voce vie și un spirit care umblă pe fața pământului. Continuă să fie gândirea vie a unei persoane despărțite de noi în spațiu și timp. Oamenii trec, monumentele se sfarmă în pulbere. Ceea ce rămâne și supraviețuiește este gândul uman...”(S.Smiles).

Cartea - manuscris, unul dintre cele mai vechi monumente de cultură, a fost de la începuturi sub influența celorlalte arte, în special, cea a picturii care, împreună cu măiestria legăturii, îi conferă - pe lângă calitatea de mijloc de comunicare- și pe cea de obiect de artă.

Arta miniaturii, cunoscută mai întâi în Orientul antic, s-a dezvoltat apoi în India, America precolumbiană și Imperiul Bizantin. În Europa, ea a înflorit în Evul mediu și în epoca premergătoare Renașterii, secolul al XV-lea fiind secolul său de glorie.

Arta bizantină în ilustrarea manuscriselor a constituit o școală ale cărei principii artistice s-au răspândit și au influențat arta națională din multe țări, printre care și Țările Române.

Cartea - manuscris din Țările Române își găsește și ea, ca și sculptura, arhitectura sau pictura, originea în universul culturii bizantine.

Realizate în mănăstiri, minunatele cărți anluminate, care au ajuns până la noi, sunt de fapt copii ale unor manuscrise mai vechi, luate drept model.

În secolul al XIV-lea, pe teritoriile românești, se caligrafiau pe pergament manuscrise bogat împodobite cu chinoroz negru sau roșu și aur. Inițialele erau bogat ornamentate cu motive geometrice sau vegetale, rar zoomorfe. Ca și în codexurile bizantine, uneori apăreau portrete sau scene religioase.

Din păcate, au fost găsite puține manuscrise datând din secolul al XIV-lea. Se cunosc însă caligrafi, cum a fost acel Nicodim, care a copiat un “Tetraevanghel” în Țara Românească, între 1404 și 1405 și care a avut ca ucenici pe Sofronie, Pimen și Silvan, care îi vor continua opera la Neamț. De altfel, centrul de la Neamț, a avut un rol de o mare importanță în dezvoltarea scrierii, acolo lucrând în secolul al XV-lea, Gavriil Uric, copist, caligraf și miniaturist. Tot în Moldova a mai activat și Grigore Tamblac ca și Anastasie Crimca, mitropolitul cărturar, care a creat cel mai important centru de caligrafiere a manuscriselor, la Dragomirna.

La mănăstirea Sucevița, unul dintre cele cinci monumente de artă feudală care depășesc fruntariile țării prin faima lor de capodopere inegalabile, se află un important fond de carte - manuscris, șase dintre ele datând din secolul al XV-lea. Este vorba despre o “Apocalipsă”, un “Trebnic Liturghier” în două volume, un “Tetraevanghel” și o “Evanghelie”.

Toate au legături în piele ornamentată, scoarțe de lemn, scrierea elegantă, inițiale și frontispicii cu entrelacuri, policrome. Din păcate, trecerea necruțătoare a timpului și condițiile improprie de păstrare au făcut ca starea fizică a acestor bunuri culturale, realizate cu atâta trudă și migală, să fie grav afectate. Ele au legăturile ca și copertele din piele compromise, au sechele de atacuri fungice și insecte, ca și numeroase deteriorări mecanice.

Despre "*Tetraevanghelul*" din secolul al XVI-lea, de la Mănăstirea Sucevița, lucrat pentru țarul bulgar Ivan Alexandru, aflat în prezent la British Museum, se știe că este o operă originală și interesantă, ilustrațiile fiind dispuse direct în text, fără chenar, părând astfel că fac parte din narațiunea însăși.

Din secolul al XVI-lea, găsim *optsprezece* manuscrise, începând cu anul 1519, tot un "*Tetraevanghel*", miniat cu roșu, albastru și verde, de o mare frumusețe, o "*Carte de canoane*", volum liliput, sobră, fără ornamente, cu text scris cu cerneală neagră, de carbon, un "*Letopiseț sârbesc*" de la 1567, cinci "*Evangelii*", un "*Octoih*", un "*Tipicon*", o "*Psaltire*", dar și un manuscris intitulat "*Mărgăritar*" al Sfântului Ioan Gură de Aur, o "*Arătare a faptelor Sfinților Apostoli*", un manuscris "*Scara Sfântului Ioan Scăraru*", un "*Tratat ascetic al Sfântului Ioan Damaschin*".

Toate prezintă pete de diverse naturi, patină vulgară, murdărie aderentă, urme ale activității insectelor, microorganismelor și rozătoarelor, au restaurări empirice, hârtia îmbrunită și scrisul pălit. Trei dintre ele ("*Carte de canoane*", "*Tetraevanghel*" și "*Catehism*") au cerneala probabil acidă. Se știe că pentru a realiza o cerneală mai frumoasă, mai strălucitoare, copiii puneau în ea câteva picături de acid. Această concesie făcută esteticului a dus la una dintre cele mai grave deteriorări ale manuscriselor, dantelarea suportului papetar. Deci, manuscrisele respective necesită o neutralizare grabnică, așa cum cele cu atacuri fungice necesită o dezinfecție urgentă.

Din secolul al XVII-lea, găsim o "*Carte de cântări*", delicat miniată pe pergament, un "*Molitfelnic*" care poartă mențiunea Teodosie Barbov, "*Mineiuri*", două "*Evangelii*" ale lui Efreim, episcop de Rădăuți, toate pe pergament, cu miniaturi cu motive geometrice, litere din împletituri și chenare cu motive florale, delicat stilizate. Pictura este policromă. Predomină roșul, albastrul și verdele, dar și aurul care le dă strălucire.

Mai găsim, deasemena, tălmăcirea Sfintei Evanghelii în mai multe variante, un "*Octoih*", două "*Pomelnice*", două "*Tetraevangheliare*". Și acestea sunt manuscrise slavone frumos caligrafiate în roșu de miniu și negru de fum (cerneală de carbon) și au legături elegante în piele de capră sau de vițel.

Din păcate, și lotul acesta prezintă deteriorări importante ale cotorului și copertei, deteriorări mecanice ale filelor, restaurări empirice, pete de diverse naturi, au tranșele și colțurile devorate de insecte sau rozătoare și fragilizate de bacterii sau ciuperci.

Din secolul XVIII-lea și al XIX-lea, pe lângă manuscrisele unei "*Evangelii*", a unui "*Catehism*", a unei "*Cărți de canoane*" se află și câteva tipărituri de o rară frumusețe a legăturii și a copertei. Este vorba de o "*Evangelie*" "in folio", ferecată în argint și alta cu coperta în catifea roșie, cu medalioane de metal și email, aplicate în colțuri și în zona centrală a copertei.

Întreg acest fond de manuscrise, aflate în grija Mănăstirii Sucevița, comori de cultură ecleziastică și artă decorativă a caligrafiei și miniaturii, necesită (majoritatea volumelor) intervenții de restaurare.

Grija mănăstirii pentru bunurile sale deținute este evidentă, dovadă fiind muzeul din incinta situatului, în care obiectele etalate sunt curățate și restaurate, oferite publicului vizitator într-o condiție fizică demnă de importanța lor de grad zero. Printre aceste expozate se află și un “Tetraevanghel” din secolul al XVI-lea, cu toate filele miniate și o minunată ferecătură de argint aurit. Cu câțiva ani în urmă, la cererea stăreției mănăstirii, manuscrisul a fost restaurat integral în Laboratorul Bibliotecii Centrale din București.

Aceeași înțelegere a problemelor conservării și ale restaurării la vâdește conducerea mănăstirii și când își califică două măicuțe ca restauratori icoane și când apelează la specialiștii Muzeului Literaturii Române pentru redarea circuitului cultural a unei alte comori a arhivei de care vorbim, un pomelnic-triptic, importantă atestare documentară a mănăstirii, datând tot din secolul al XVI-lea.

Pomelnicul întregește atestarea iconografică din tabloul votiv al bisericii, începând șirul “viilor” cu “IO Ieremia Voievod”, urmat de “Gheorghe Movilă, arhiepiscop”, mitropolitul care a inițiat construcția mănăstirii. Pomelnicul continuă cu familia Moveștilor, vii și morți, sftnici și curteni, într-o impresionantă înșiruire pe un document de circa 114cm lățime și 88 cm lungime.

Să fi realizat această minunată lucrare, așternută pe pergament, cu frontispicii pictate cu o rară măiestrie, unul dintre cei doi pictori ai bisericii, Ioan Zugravul sau fratele său, Sofronie ? E greu de spus, căci din modestie, sau în moda timpului, pictorii nu s-au semnat. Este posibil ca numele lor să se ascundă printre multiplele nume ale pomelnicului sau poate, stratul de patină vulgară cu care anii scurși au acoperit scrisul încât, pe alocuri el nu se mai poate citi, a pus la adăpost și identitatea lor. Ar fi poate datoria noastră, a urmașilor cercetători să descoperim acest lucru.

Format din trei tăblii de lemn, legate prin balamale metalice, tripticul are pergamentul aplicat prin cașerare cu un adeziv natural, peste un strat de grund. Pergamentul este în registre orizontale, care formează frontispiciile fiecărui panou. Acestea sunt pictate policrom și au subiect religios, Judecata de Apoi. În partea centrală DEISIS, cu sfinții apostoli, îngerii și puterile cerești; în dreapta, ceata dreptilor și Paradisul, iar în stânga, Infernul. Un medalion central înfățișează scaunul de judecată, Cartea Vieții și Sfântul Duh, totul de o rară frumusețe imagistică.

Pomelnicul propriu-zis este în registre verticale, despărțite prin coloane cu motive florale și arcade. Este scris cu litere chirilice, în diferite grafii, cu cerneală neagră și roșie. El este un exemplu dramatic al acțiunii nocive a factorilor de mediu (lumină, umiditate, poluare) asupra bunurilor culturale.

Pergamentul, deshidratat și rigidizat, este parțial desprins de suportul de lemn. Depuneri masive de murdărie aderentă acoperă întreaga suprafață a documentului. În partea dreaptă lipsește o porțiune de pergament, cu chenar. Rupturi și lipsuri, mai ales în zona balamalelor metalice. Sechele de atacuri fungice și orificii de zbor ale insectelor xilofage (Anobiidae). Investigațiile biologice au evidențiat prezența unui atac biologic activ pe

verso, unde pergamentul a venit în contact direct cu grundul și suportul de lemn. S-au găsit *Aspergillus* sp. și *Mucor Mucedo*.

Ca și în cazul altor pergamente miniate, deteriorarea miniaturilor se manifestă prin pulverizarea și desprinderea straturilor de coloranți de pe suprafața documentului. Pictura este pierdută în proporție de 50 %.

Ne întrebăm deci, ce este de făcut pentru salvarea acestor valori patrimoniale aflate în situri ecleziastice ?

O primă **intervenție** ar fi *dezinsecția, dezinfecția și deratizarea* spațiilor de depozitare. Apoi, întocmirea unei *liste de priorități* de restaurare, iar în cadrul ei, stabilirea celor care necesită intervenții parțiale și a celor care au nevoie de restaurare integrală.

Referindu-ne la cărțile - manuscris, considerăm că, după restaurare, ele trebuie depozitate în casete de protecție și așezate pe dimensiuni, criteriul tipodimensionării de preservare asigurând o perfectă stare de repaos obiectelor și o folosire maximă a spațiului de depozitare.

Rămâne însă o întrebare al cărei răspuns noi nu-l avem: “Cine va executa aceste operațiuni, atâta timp cât, nu au încă formați restauratori pe toate tehnicile și nici conservatori” ?

Din acest punct de vedere, credem că inițiativa Mitropoliei Moldovei de a crea o Facultate de Restaurare în cadrul Facultății de Teologie, cu toate ezitățile inerente începutului, ca și un Centru Mitropolitan de Cercetări, care efectuează cercetare fundamentală în domeniul conservării și al restaurării, este o inițiativă salutară.

Îmi exprim speranța că Ministerul Culturii va găsi soluția cea mai bună pentru ca aceste veritabile valori ale spiritualității poporului nostru să nu dispară.